

פתיחתא: 'והוי דן את כל האדם לכף זכות' (אבות פ"א משנה ו')

התשובה כלקחת אחריות אישית וחברתית - מבט חברתי ותקופתי

הימים האלו ימי התשובה וחשבון הנפש, הם גם ימים בהם החברה הישראלית מתמודדת עם אחד מהמשברים הקשים ביותר בתולדותיה. המשבר מקיף רבים מאוד משדרות החיים שלנו. הוא נמצא בשדה הבריאותי הכלכלי, החברתי, הפוליטי ולחלקנו אף הרוחני והדתי. משברים לא פעם מאפשרים לנו להתבונן על המציאות בעיניים חדשות ולעשות חשבון נפש על העבר ולקבל לעתיד. אולם בימים אלו, של משבר בתוך משבר, אנו עדים לא פעם, דווקא לתגובות אחרות, תגובות המנסות להעביר את האחריות למשבר על האחר, על מי שאינו משתייך למחנה שלי.

במובן מסוים, התהליך שהחברה הישראלית עוברת בימים אלו, מנוגד באופן קיצוני למהות הימים הללו בלוח השנה שלנו – ימי התשובה. התשובה במובנה הבסיסי ביותר נוגעת ביכולת של האדם להכיר במגרעותיו ע"י תהליך הווידוי כפי שפירט הרמב"ם בפרק א' של הלכות תשובה:

"כל מצות שבתורה, בין עשה בין לא תעשה, אם עבר אדם על אחת מהן, בין בזדון בין בשגגה, כשיעשה תשובה וישוב מחטאו חייב להתוודות לפני האל ברוך הוא, שנאמר: "איש או אישה כי יעשו וגו' והתודו את חטאתם אשר עשו". (הלכות תשובה פ"א ה"א)

הכרה בחטא היא הדיאגנוזה הראשונה של האדם המאפשרת לו להצביע על הבעיה, אולם מעבר לכך היא מאפשרת לחולל תהליך נפשי של התרחקות מהרע ע"י חרטה, בושה ובקשת התיקון:

" כיצד מתודין? אומר: 'אנא השם, חטאתי, עויתי, פשעתי לפניך ועשיתי כך וכך, והרי נחמתי ובושתי במעשי, ולעולם איני חוזר לדבר זה'. " (רמב"ם שם).

עד כאן מופיעה התשובה כתהליך של הכרה בחטא, הכרה באשמה – המוביל לחרטה ולבושה. אולם כאן מופיע גם הפלונטר: בחברה הישראלית המחנות השונים נאבקים זה בזה דווקא משום שהם מזהים את הבעיה עם המחנה השני ומה שהוא מייצג. המאבק שלהם אינו נחשב לחטא ולא לדבר שהם מבקשים להתחרט עליו. בחברה יהודית דמוקרטית, ובכל חברה בראיה, המחאה והוויכוח יהיה אשר יהיה, הוא דבר ראוי ומבורך. לאור זאת יש לשאול, על מה יש לדרוש מכל מחנה להתוודות? על מה עליו להביע חרטה – אם הוא מאמין באמת ותמים שבמאבקו הוא מועיל לעולם ולחברה?

על כן נראה שמעבר לרעיון היסודי של 'הכרה בחטא' יש להעמיק למקום נוסף בתשתית של רעיון התשובה. העמקה נוספת עשויה לגלות, שתשובה איננה רק כההליך של וידוי והכרה של אדם ב"אשמתו", אלא תהליך של של הכרה של האדם ב"אחריותו" על מה שנעשה. ביטוי מובהק לרעיון הזה אנו מוציאים במסכת קידושין דף מ' ע"ב:

ת"ר לעולם יראה אדם עצמו כאילו חציו חייב וחציו זכאי: עשה מצוה אחת אשריו שהכריע עצמו לכף זכות. עבר עבירה אחת אוי לו שהכריע את עצמו לכף חובה, שנאמר (קהלת ט, יח) "וחוטא אחד יאבד טובה הרבה" בשביל חטא יחידי שחטא אובד ממנו טובות הרבה. רבי אלעזר בן רבי שמעון אומר: לפי שהעולם נידון אחר רובו, והיחיד נידון אחר רובו, עשה מצוה אחת אשריו - שהכריע את עצמו ואת כל העולם לכף זכות. עבר עבירה אחת אוי לו שהכריע את עצמו ואת כל העולם לכף חובה.

בדברי הברייתא אין כל ביטוי של אשמה. בחלק הראשון של הברייתא מדובר על האחריות האישית, לסגל את התפיסה האישית ולפיה "לעולם יראה אדם את עצמו חציו זכאי וחציו חייב". התודעה הזו מלמדת על אחריות הצופה פני הווה ועתיד: יראה אדם עצמו כמי שמכיל עוונות וזכויות באופן שווה ובכל רגע ורגע עלול הוא להכריע את גורלו.

הברייתא אינה נעצרת שם, רבי אלעזר ב"ר שמעון מכניס את העולם גם הוא למשוואה. כשם שהאדם נידון אחר רובו כך העולם נידון אחר רובו, לכן כשמרכיבים את שתי התפיסות הללו ביחד, תודעת האחריות של האדם חייבת להתרחב לא רק על עצמו, אלא העולם כולו, הווה אומר: למרות שלא אני ביצעתי את כל הפשעים והעוונות וברור שאין האשמה רובצת על כתפיי, הרי שהאחריות על כך שהעולם נידון לכף חובה נופלת גם עליי. וכן להפך.

הרעיון של תשובה כההליך של לקיחת אחריות, מכוון את האדם פנימה, אולם לא מתוך מקום מאשים אלא דווקא מתוך מקום מעצים. דברים אלו מתחדדים היטב דרך הסיפור החסידי על רבי חיים מצאנז (מתוך אור הגנוז, מרטין בובר):

כְּשֶׁהֵיטֵי צָעִיר לְיָמִים, סָבוּר הֵיטֵי שְׂאֲחִזִיר אֶת כָּל הָעוֹלָם לְמוֹטָב. כְּשֶׁהִתְבַּגְּרְתִי, יָדַעְתִּי כִּי יִהְיֶה לִי דַי אִם אֲחִזִיר לְמוֹטָב אֶת אֲנָשֵׁי עִירִי בְּלִבָּד. יָגַעְתִּי יָמִים רַבִּים, וְלֹא עָלָה הַדָּבָר בְּיָדִי. לְאַחַר מִכֵּן אֶמְרְתִּי, לְפָחוֹת יֵשׁ בִּי הַכֹּחַ לְקַבֵּעַ אֶת אוֹרְחוֹת הַחַיִּים שֶׁל מִשְׁפַּחְתִּי וּבְנֵי בֵיתִי. עָתָה מִשְׁזַקְנִתִי רְצוֹנִי לְתַקֵּן אֶת נַפְשִׁי, שְׂאֶעֱבֹד אֶת הַשֵּׁם בְּאַמֶּת. וְהִנֵּה גַם דָּבָר זֶה עָדִין לֹא הִצְלַחְתִּי לְהוֹצִיא אֶל הַפְּעַל.

כאמור, אין כאן אשמה, אין כאן זיהוי של פעולה לא טובה – אולם יש כאן התכנסות ללקיחת אחריות שמתחילה מבפנים. הדבר העמוק בסיפור הוא, שמחשבת האחריות לא פעם עשויה לבלבל אותנו ולהביא למצב בו אנו מחפשים כיצד לתקן את הזולת, את העולם, את האחר. אולם סיפור זה מזקק, שדווקא כאשר אדם עוסק באחריות ולא באשמה, פשוט לו יותר, להעביר את המבט פנימה להתחיל מהמקום הכי אינטימי ולצמוח משם.

אם כן, במה שונה האחריות מן האשמה?

ראשית, בניגוד לאשמה המתבוננת על העבר – הרי שהאחריות מתבוננת על העתיד: מה יקרה מרגע זה ואילך? כמובן יש הסתמכות על מה שכבר היה, אבל ההכוונה היא עם הפנים קדימה.

שנית, האחריות אינה חלה רק על חובות אלא גם על זכויות, את האחריות ניתן לקבל על תוצאות חיוביות כמו גם על שליליות: "עשה מצוה אחת הכריע עצמו לכף זכות..." .

בנוסף, כשאדם אשם, הרי שהוא חטא בהכרח. קבלת אחריות אינה תלויה כלל בשאלה האם יש כאן אשמה, חטא או פשע, אלא בכתובת של **התוצאה**. שאלת האחריות תקפה גם לאחר שבית המשפט הכריע מי אשם. אם הכריע בית משפט ששמעון אשם בקטטה, אין זה אומר שסוגיית האחריות סרה מראובן שהתקוטט איתו, על ראובן לשאול את עצמו: האם היה משהו שהייתי יכול לעשות שימנע את הקטטה או יפחית אותה? במילים אחרות, האחריות יכולה לרבוץ על שני הצדדים וזה דווקא פתח משמעותי להתקרבות, לסליחה ולהבנה:

אָסוּר לְאָדָם לְהִיזוֹת אַכְזָרִי וְלֹא יִתְפַּיֵס, אֶלָּא יֵהָא נֹחַ לְרָצוֹת וְקָשָׁה לְכַעַס. וּבִשְׁעָה שְׁמִבְקֶשׁ מִמֶּנּוּ הַחוּטָא לְמַחֵל, מוֹחֵל בְּלֵב שְׁלֵם וּבְנִפְשׁ חֲפִצָּה. וְאֶפְלוּ הִצֵּר לוֹ וְחָטָא לוֹ הִרְבֵּה - לֹא יִקָּם וְלֹא יִטָּר, וְזֶהוּ דְרָכָם שֶׁל זָרַע יִשְׂרָאֵל וְלִבָּם הִנְכוּן (שם, פרק ב', הלכה י').

מדוע מביא הרמב"ם גם את הלכות הסליחה בתוך הלכות התשובה? נראה שהאפשרות לסלוח תלויה לא פעם ביכולת לראות ולהכיל את הצד השני. אם רואים את התשובה כתהליך של קבלת אחריות, הרי שתהליך זה הוא תהליך הדדי, של שני הצדדים, המאפשר לראות דברים באופן מרוכך יותר.

מה שנכון בין בני אדם פרטיים **נכון גם בחברה**. סיגול התשובה כתהליך של קבלת אחריות ולא רק של תהליך של קבלת האשמה, חשוב מאוד לצורך התקדמות חברתית. דווקא בגלל שחברה בריאה חייבת לקיים ויכוח, שלעיתים הוא גם סוער, יש צורך בשאלה מתמדת על דבר 'האחריות' שמשחררת משאלת 'האשמה' ומאפשרת למחנה האחד לעשות צעד לקראת המחנה האחר. בחברה בה המחנות עסוקים בהאשמות, בהטלת הקולר בצואר המחנה השני, אין יכולת של דיבור, של שיח ולא שפה משותפת. עידוד שיח של אחריות, אשר במהותו הוא מנותק מאשמה ומבקש להביט אל המציאות כמכלול מורכב, עשוי לאפשר לצדדים השונים בויכוח הציבורי, לעשות צעדים בוני אמון, צעדים של תיקון זה כלפי זה. כך, כמו בכל סכסוך בין אנשים, מייצרים קרבה, כאשר כל צד יודע להכיר בחלקו, קרי באחריותו לסיטואציה ולהתקדם משם למקום סולח ומבין.

עין טובה – מחוללת של תהליך תשובה כאחריות

השאלה הגדולה היא – איך מחוללים תהליך כזה? ננסה להתייחס בקצרה לשאלה באמצעות שני מקורות. המקור הראשון, ממסכת תענית, דף כ"ה ע"ב - עוסק בתעניות על הגשם:

שוב מעשה בר' אליעזר שירד לפני התיבה ואמר עשרים וארבע ברכות ולא נענה, ירד רבי עקיבא אחריו ואמר: "אבינו מלכנו אין לנו מלך אלא אתה, אבינו מלכנו! למענך רחם עלינו" וירדו גשמים
הווי מרנני רבנן(= התחילו לזלזל)
יצאה בת קול ואמרה: לא מפני שזה (רבי עקיבא) גדול מזה (רבי אליעזר)
אלא שזה (=רבי עקיבא) מעביר על מידותיו וזה אינו מעביר על מידותיו.

רבי אליעזר ורבי עקיבא הם שני תנאים הפועלים לאחר חורבן הבית השני. יש להם תפקיד: שיקום העם מחורבותיו. רבי אליעזר הוא רבו של רבי עקיבא, אולם כשהוא יורד לפני התיבה, אין הוא מסוגל לערר רחמי שמיים. רבי עקיבא, לעומתו, יורד, אומר תפילה קצרה - ופותח שערי שמיים. אם חשבנו שהדבר תלוי בגדולתו של התלמיד על רבו, הרי שאנו מתבדים מיד: לא מפני שזה גדול מזה" אומרת הברייתא. ההיענות מן השמיים לרבי עקיבא אינה בשל גדולתו על רבו אלא בשל היותו "מעביר על מידותיו". מיהו המעביר על מידותיו? מי שמסוגל לראות מעבר לשורת הדין והצדק. מי שיודע להתחשב בנסיבות השונות ומסוגל לרכך את התפיסה שלו כלפי המציאות וכלפי הזולת. הריכוך הזה אפשרי באמצעות 'עין טובה', עין שמסוגלת להבין את הצד השני, את האחר.

מדרש ידוע בפסיקתא דרב כהנא (שובה, ז) מדגיש את רעיון התשובה גם הוא כרעיון של העברה על המידות:

שְׁאַלְוּ לְחִכְמָה: חוּטֵא מָה עָנְשׁוּ?
אֲמַרְהָ לָהֶם: חֲטָאִים תִּרְדְּפוּ רָעָה.
שְׁאַלְוּ לְנְבוּאָה: חוּטֵא מָה עָנְשׁוּ?
אֲמַרְהָ לָהֶם: הִנְפֹּשׁ הַחוּטֵאִת הִיא תָמוּת.
שְׁאַלְוּ לְתוֹרָה: חוּטֵא מָה עָנְשׁוּ?
אֲמַרְהָ לָהֶם: יָבִיא אֲשֶׁם וַיִּכְפֹּר לוֹ.
שְׁאַלְוּ לְקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא: חוּטֵא מָה עָנְשׁוּ?
אֲמַרְהָ לָהֶם: יַעֲשֶׂה תְּשׁוּבָה וַיִּתְּכַפֵּר לוֹ.

המציאות על חלקיה השונים: החכמה, הנבואה, התורה – דורשים בעבור החטא גביית מחיר! רק כשמגיעים לקב"ה, 'המעביר על מידותיו' מתגלה רעיון התשובה: "יעשה תשובה ויתכפר לו". ומדוע? משום שהקב"ה יודע ומבין יותר מכל אחד אחר את הנסיבות, את האדם שיצר, את כאביו ואת חולשותיו, ורצונו לא להטיל עליו אשמה ועונש, אלא להתקדם אתו למקום חדש, טוב יותר גבוה יותר. עומק גדול של הדברים הללו אפשר למצוא גם בדבריו של רבי נחמן מברסלב, בליקוטי מוהר"ן, תורה רפ"ב:

דע כי צריך לדון את כל אדם לכף זכות, ואפילו מי שהוא רשע גמור, צריך לחפש ולמצוא בו איזה מעט טוב, שבאותו המעט אינו רשע, ועל ידי זה שמוצא בו מעט טוב, וזן אותו לכף זכות, על ידי זה מעלה אותו באמת לכף זכות, ויוכל להשיבו בתשובה".

בניגוד למחשבה שאדם צריך להורות לחברו במה הוא לא בסדר ולהאיר לו את הנקודות הללו בכדי לסייע לו לתקן את דרכיו, מצביע רבי נחמן על דרך הפוכה: מצא במי שאתה תופס כרשע, את הטוב, ועל פי הטוב הזה דון אותו לכף הזכות. במילים אחרות, אם תוכל להיכנס לנעליו של האחר, ולהבין אותו לעומק – תמצא טוב. כך תוכל להתקרב אליו וממילא גם להתחבר אליו.

בימים אלו, ימים שבין כסה לעשור, ימי התשובה, מן הראוי, שנסגל לעצמנו את הרעיון של תשובה כתהליך של לקיחת אחריות ולא של הטלת אשמה – לא בעצמנו ולא בזולתנו. תהליך של לקיחת אחריות אינו מבקש לדלג על המחלוקת, על התוכחה, על המאבק או על מה שנראה בעיניי נכון, אלא מבקש מכל אחד לראות איך כל הצדדים אחראיים לסיטואציה הקשה שנוצרה. ראייה כזו עשויה לייצר שותפות, עין טובה, ובעזרת ה' אף לדון זה את זה לכף זכות.

שנה טובה ובריאה לנו ולכל בית ישראל.
צוות את פתח.

למשוב לחצו כאן